

Práce autorské trojice Klofáč, Svoboda, Tlustý, *Problémy determinismu a pokroku*¹ získává si čtenáře aktuálností tématu, podstatností zkoumaných problémů, šťastným spojením pozitivního výkladu marxistických myšlenek s kritikou jejich buržoazních odpůrců, reprezentativností výběru těchto odpůrců a v neposlední řadě i živostí jazyka a přístupností výkladu. Lze bez nadsázky říci, že svojí prací učinili autoři významný krok k rozpracování těch otázek marxistické metodologie a teorie historického procesu, které byly v minulosti dogmatickým myšlením podceňovány a přehlíženy, přestože tvoří právě v období všeobecné krize kapitalismu jeden z nejzávažnějších problémových okruhů marxistického myšlení.

Autoři rozvrhli svoji práci do tří částí. V první se zabývají problematikou historického determinismu. V druhé analyzují dynamiku historického procesu a dialektiku společenských protikladů jako hybných sil společenského vývoje. Konečně, v závěrečné části soustřeďují pozornost na problematiku smyslu společenského vývoje. Podobné rozvržení práce má jistě svoje oprávnění a svoje přednosti, nelze ho nicméně přijmout bez jakýchkoliv výhrad.

Nejzávažnější výhradou bude patrně poukaz na mezeru, která vzniká v logice práce v důsledku toho, že autoři přecházejí od otázek determinovanosti dějinného procesu k obecně abstraktní analýze jeho hybných sil bez toho, že by věnovali pozornost specifickým konkrétním formám a zákonům tohoto procesu, analýza kterých je neopominutelným předpokladem skutečně objektivních závěrů o povaze historického procesu. Máme na mysli analýzu jednotlivých sociálně ekonomických formací, zákonitostí jejich vývoje a směny, v jejichž progresivním smyslu koření optimistické marxistické hodnocení společenského pohybu jako pokrokového procesu.

Uvedený nedostatek vnitřní logiky recenzované práce ještě prohlubuje krajní lakoničnost a — z hlediska práce jako celku — citelná myšlenková nedostatečnost střední části. Sotva může nepřekvapovat, že autoři považovali za únosné věnovat tak významnému, článku v jejich výkladu, jakým je analýza zdrojů společenského pohybu, tak málo pozornosti. Tato skutečnost se výrazně odráží také v rozsahových proporcích práce. V porovnání se 138 stranami první a se 124 stranami třetí části má střední část pouhých 17 stran.

V předmluvě vysvětlují autoři specifikou svého přístupu k problematice společenského pohybu a přímo konstatují, že „odhlédli od obsahu tohoto pohybu“ (str. 6), tj. od konkrétní dialektiky pohybu sociálně ekonomických formací i od zákonitosti jejich kontinuity a směny. Zásada, že omezení šíře pohledu na skutečnost je podmínkou jeho prohloubení, sotva asi platí jinde s větší důsazností nežli právě ve filosofii. Takové omezení pohledu musí však jít po „švech“ skutečnosti, nesmí rozrušovat její strukturu, rozlučovat nerozlučitelné a zbavovat tak, konec konců, poznávající subjekt možnosti poznat skutečnost v jejích podstatných a nutných souvislostech. Právě toto lze však těžko říci o přístupu, který soustřeďuje pozornost na formálních aspektech historického procesu, ponechávaje stranou jeho imanentní obsah. Podobný přístup zbavuje autory předem možnosti logicky a souvisle rozvinout problém mnohostranných souvislostí historického vývoje, zakotvit obecné uzávěry v konkrétní analýze problémů a nakonec také organicky spojit sociálně-filosofickou problematiku prvních dvou částí knihy s jejich filosoficko-dějinným závěrem.

¹ J. Klofáč, M. Svoboda, V. Tlustý, *Problémy determinismu a pokroku. Studie z historického materialismu*, Praha 1963.

Je to pravděpodobně právě vinou uvedeného formálního přístupu k problémům, proč recenzovaná práce, obsahující bezesporu hluboké a objevené pasáže, přece jen jako celek působí značně neorganickým dojmem. Že je místy málo konkrétní a obsažná, že logika výkladu je často přerušována neorganickými metodologickými poznámkami a že v několika případech autoři vůbec ztrácejí se zřetele společenskou specifikou práce a odbočují rozsáhlými logickými a dialektickomaterialistickými exkursy (jakými jsou např. úvodní poznámky k používaným kategoriím na 12 stranách petitu nebo 35 stran charakteristiky marxistického pojetí determinismu), které jsou příliš rozveklé, aby mohly být považovány pouze za poznámky, a příliš příležitostné a povrchní, než aby mohly skutečně podstatně usnadnit vniknutí do problémů.

I

První část knihy je věnována problematice determinace společenského života. Autoři vycházejí z kritiky mechanistických představ o determinismu, ukazují, v jakém smyslu lze považovat indeterminismus za reakci na mechanistické názory, a přistupují k rozsáhlé kritice současné indeterministické metodologie v buržoazním společenském myšlení. Po obecné charakteristice marxistického determinismu rozvíjejí autoři problémy jeho uplatnění v společenskovědném poznání. Obsáhle interpetují marxistické pojetí dějin jako přírodněhistorického procesu, rozebírají otázku úlohy mas v dějinách a související s ní dialektiku živelnosti a uvědomělosti. Celá tato kapitola velmi logicky vyúsťuje v problematiku svobody, která je analyzována s velkou všestranností, důkladností a patřičnou hloubkou.

Jednou z nejpůsobivějších částí této části knihy je kritika soudobého sociologického indeterminismu. Autoři ukazují na příčiny vysvětlující vlivnost indeterminismu v současném buržoazním myšlení a na příkladu jednoho z jeho nevlivnějších předsta-

vitelů, Karla Poppera, podrobují indeterminismus kritice. Velmi správně rozlišují přitom mezi metodologickou argumentací indeterminismu a jeho sociálně-politickou motivací a poukazují na protikapitalistický smysl vývojové zákonitosti jako na rozhodující příčinu jejího odmítní. Argumentace autorů je přesvědčivá. Přece jen se však zdá, že bylo třeba věnovat ještě více pozornosti odhalení licoměrnosti pseudohumanistických a pseudooptimistických „zásuh“, kterých se indeterministé, mezi nimi i Popper, neoprávněně dovolávají.

Jistou pochybnost vyvolává způsob, jakým je ztotožňován indeterminismus s „intervencionismem“, chápaném tentokrát v širokém logickém, a nikoli užce ekonomickém smyslu. Ačkoli autoři v jiných místech diferencují významy determinismu, jehož běžné pojetí jako kauzální určenosti rozšiřují až na jakoukoliv určenost vůbec, nečiní totéž v případě indeterminismu. Sotva si lze dnes představit indeterminismus jako doktrínu konsekventního popření jakékoliv kauzality, jakékoliv determinace. Jednotlivé formy soudobého determinismu rozrušují řetězce kauzálních souvislostí pouze v jednotlivých exponovaných místech, popírajíce jednu determinovanost jen proto, aby mohly stejně jednostranně vyzdvihnout druhou. Je příznačné, že sám autory kritizovaný Feuer (str. 46—49) běžně hovoří o kauzálních zákonech a o jejich využívání a vede dělící linii mezi determinismem a indeterminismem výhradně v otázce uznání praktické „přístupnosti“ nezávisle proměnných historického procesu v jeho filosoficko-dějinném smyslu. Ve skutečnosti není přirozeně otázka jejich přístupnosti otázkou verdictu sociální filosofie, ale otázkou jejich imanentního charakteru. O tom, jsou-li nezávisle proměnné ekonomického rozkladu kapitalismu přístupné účelovým zásahům buržoazie nebo nikoli, nerozhoduje ochota nebo neochota keynesovské politické ekonomie, ale sám objektivní charakter ekonomických rozporů kapitalismu.

V našem případě nám však jde o druhé. A jmenovitě o to, že ekonomický interven-

cionismus, asociující se s Feuerovým logickým intervencionismem jako praktická konkretizace se svým logickým východiskem a ztělesňující od Velké hospodářské krize teoretickou platformu hospodářské politiky téměř všech hospodářsky vyspělých kapitalistických zemí, je sice indeterminisem, ale vůbec ne výhradním. Je indeterminisem v přesvědčení, že zachování kapitalismu není podmíněno chodem historické zákonitosti, ale je plně v moci buržoazie. Ekonomický intervencionismus by však nemohl sloužit svému účelu, ovlivňování hospodářského života buržoazní společnosti v zájmech vládnoucí třídy, kdyby nebyl současně determinisem, kdyby nepředpokládal možnost vlivu člověka na průběh společenského dění, kdyby neuznával schopnost člověka kauzálně zasahovat do tohoto dění.

Jak vidět, v době, kdy se pozice buržoazní ideologie, v důsledku její snahy co nejefektivněji sloužit svému třídnímu nositeli, stále více relativizují, vzrůstá úměrně také potřeba co nejkonkrétnějšího přístupu k těmto pozicím, má-li být kritika buržoazní ideologie skutečně účinná.

II

Druhá část knihy, věnovaná problematice společenských rozporů, staví recenzenta před delikátní úkol zhodnotit dosud málo vžitou praxi, vyrovnat se s požadavky vznášenými logikou jedné knihy poukazem na obsah druhé knihy. I když jde v tomto případě o knihu jednoho ze spoluautorů, je to i tak postup jistě více výhodný než omluvitelný.

Povzbuzován takovým příkladem, omezuje se recenzent konstatováním, že 17 stran dané kapitoly je souhrnem nahodile vybraných truisimů, málo souvisejících s problematikou pokroku, k jejímž hlubšímu výkladu údajně mají vytvářet podmínky, a ve všem dalším odkazuje na příslušnou recenzi knihy s. Klofáče *Rozpory ve společenském vývoji*² uveřejněnou ve Filosofickém časopisu.

III

Závěrečná část recenzované knihy je podle našeho soudu nejoriginálnější, logicky nejkonzistentnější, velmi dobře argumentovanou a materiálově doloženou částí práce. Obsahuje celou řadu nových myšlenek a zajímavých postřehů, nemáme-li už hovořit o její krajní aktuálnosti, o tom, že zejména ve své kritické části vstupuje, dá se říci, *in medias res* buržoazní ideologie. Autoři v této části kritizují nejvýznamnější současné buržoazní filosoficko-dějinné koncepce, jmenovitě cyklickou teorii dějin Arnolda Toynbee, Jaspersovu existencialistickou interpretaci dějinného procesu a jeho cíle a konečně také obecné pseudoevolucionistické závěry sociologické teorie společenského „růstu“. Vycházejí z kritického zhodnocení těchto buržoazních koncepcí, formulují historikomaterialistické stanovisko a ukazují, proč považuje marxistická filosofie dějiny za progresivní vývojový proces. Současně s tím formulují také marxistické pojetí pokroku jako stanovisko, překonávající idealismus a jednostrannosti tradičního buržoazního pojetí pokroku.

Pozornosti si zasluhuje zejména kritická analýza Jaspersových názorů. Jaspers omezuje vývoj společnosti oblastí vědeckého rozumového poznání a technického rozvoje, popíráje přitom, že by společnost dosáhla od dostižení své „osové doby“ nějakého pokroku v mravně-náboženské oblasti, právě v níž se však podle Jasperse manifestuje vlastní podstata lidstva. Jaspers nicméně uvažuje o pokroku i v této oblasti rozhodujícím způsobem spjaté s metafyzickým cílem dějin. Tento cíl spatřuje Jaspers v postupné humanizaci člověka, v pokroku jeho svobody a jeho vědomí svobody. „Být člověkem je být svobodným. Je smyslem dějin, stát se opravdovým člověkem,“ dokazuje v práci věnované zkoumání původu a cíle dějin.³

² J. Klofáč, *Rozpory ve společenském vývoji*, Praha 1962.

³ K. Jaspers, *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Frankfurt 1957, 181.

Je jedním z paradoxů soudobého existencialismu, že představitelé tak subjektivistického směru jsou logikou událostí stále hlouběji zatahováni do současného ideologického a politického boje. Těto logice podléhá také Jaspers, když rozpracovává svoji obsáhlou teorii politické svobody, aby s její pomocí nejen mohl dát odpověď na otázku, co je cílem dějin, ale i postavit před současníka naší epochy politické potřeby buržoazie jako požadavky tohoto cíle. Způsob, jakým Jaspers interpretuje politickou svobodu člověka, zasluhuje pozornosti nejen proto, že dále prohlubuje rozpor mezi stanoviskem nucovaným Jaspersovi jeho politickou zaangažovaností a subjektivistickými teoretickými požadavky existencialismu, nýbrž především proto, že vrhá výrazné světlo na reakčnost ideologických potřeb buržoazie v současné době.

Pro ekonomické a politické vědomí soudobé buržoazie je příznačný ústup s pozicí někdejšího buržoazního liberalismu, vynucovaný snahou monopolistické buržoazie udržet své třídní panství libovolnou cenou. Přestože se kapitalistický svět stále ještě vydává za „svobodný svět“, došlo v jeho životě k dalekosáhlému ústupu od liberalistických zásad svobody ekonomického podnikání a buržoazně demokratických politických svobod individua směrem k ekonomickému intervencionismu a politické reakci, provázenému v oblasti ideologie odpovídající devalvací „svobody“ jako duchovní hodnoty a společenského ideálu. Existencialismus představuje ve svých úzce ideologických aspektech buržoazní ideologii pseudoliberalistického typu. Uvažuje-li Jaspers v podmínkách buržoazní společnosti o tom, že si „svoboda žádá přemožení pouhého mínění“, že se to děje „závazkem, který si jako jednotlivci ukládáme v souvislosti s ostatními“, že „svoboda se uskutečňuje ve *společenství*“ a že můžeme být svobodní „jen do té míry, do jaké jsou svobodní *ostatní*“,⁴ podčiňuje individuum společenství ovládanému buržoazií, vyzývá ho k sebekontrolě a k podčiňení autoritě buržoazního státu, činí buržoazní omezení svo-

body většiny společnosti příkladem obecně závazné disciplíny. Z řečeného je zřejmé, že se Jaspers rozchází s pseudoliberalistickou podstatou existencialismu v reakčním smyslu, že směřuje od pseudoliberalismu ke konzervativismu, od individualismu k univerzalizmu a od pseudohumanismu k antihumanismu.

Vzhledem k tomu nelze souhlasit s názorem autorů, že jde v daném případě o momenty, „které se blíží správnému filosofickému položení problematiky svobody“ (str. 211) a že „nejpozitivnějším Jaspersovým tvrzením zůstává požadavek, že svoboda jednotlivce záleží na svobodě celku“ (str. 211). Takové hodnocení Jaspersova „objektivismu“ krajně zjednodušuje problém a tím, že politicky nekvalifikuje reakční motivy Jaspersovy „zpronevěry“ konsekvantnímu individualismu a subjektivismu, upevňuje iluze panující okolo německého existencialismu u nezasvěcené veřejnosti.

Hodnocení a kritika ideologů společenského „růstu“, i když se omezují pouze osobami Rostowa a Arona, patří k tomu nejlepšímu, co bylo zatím k tomuto závaznému tématu v marxistické literatuře napsáno. Čtenář si může učinit skutečně zásadní, správnou a nezjednodušující představu o buržoazní sociologické teorii „industriální společnosti“ a společenského „růstu“ jako o nejnovějším, mimořádně efektivním zdroji společenských idejí monopolistické buržoazie.

Závěrečná interpretace marxistické teorie pokroku přináší řadu nových myšlenek, o kterých zjevně bude třeba ještě diskutovat. Například proti myšlence o univerzální platnosti pokroku jako jednoho z určení vývoje (str. 286), tedy rozšíření platnosti pojmu ze společenské sféry i na přírodní, a to nejen organickou — chceme-li být důslední — ale i na neorganickou, je možné namítnout, že pojem pokroku zahrnuje v sobě představu o aktivní, uvědomělé spoluúčasti subjektu na vývojovém procesu a že je proto pokrok *par excellence* lidskou

⁴ Tamtéž, 150—151.

záležitostí. Nejasným zůstává, proč se autoři spokojují abstraktním vymezením pokroku jako momentu vývoje a proč se vyhýbají konstatování, že jde o specifický výsledek, produkt vývoje, přiznávají-li sami, že „vývoj obsahuje pokrok“ (str. 287).

Práce J. Klofáče, M. Svobody a V. Tlustého je nesporným přínosem našemu marxistickému myšlení. Přes řadu výhrad k uce-

lenosti, důslednosti a domyšlenosti práce, přes to, že autoři nezaváhali využít v ní své už dříve publikované myšlenky, a přes jisté ústupky publicistické povrchnosti je třeba kladně ocenit práci autorů nad řadou nových, objeveně viděných problémů a doporučit ji pozornosti čtenáře.

J. Suchý

PSYCHOANALÝZA A VEDA

Najpresnejšími experimentálnymi postupmi získané fakty nevyhnutne v sebe zahrnujú aj významy, ktoré sú širšie a všeobecnejšie ako fakty samotné. Hypotézy a teórie vznikajú tak aj vtedy, ak sa čo najprísnejšie snažíme uplatňovať len aspekty nevychádzajúce z rámca zistených faktov a použitých experimentálnych postupov. Niet sa preto čo diviť, že teórie a hypotézy opierajúce sa o vágne pozorovania a nejasne vymedzené východiská zvädzajú k ďalekosiahlym dedukciám a najširším zovšeobecneniam. Kým učenie I. P. Pavlova o vyššej nervovej činnosti je príkladom teórie, ktorá logicky vyplynula z uceleného systému exaktne vypozerovaných a overených faktov a zostala tak na výške vlastnej vedeckej metodológie, psychoanalýza je teóriou druhého typu. Vyšla zo subjektívnych pozorovaní čiastkových problémov psychiatrickej kliniky, verifikácie urobila úzkou introspekciou a využila rad difúzných poznatkov hrubej empirie, aby nakoniec utvorila všetko obsahujúce integratívny systém, ktorý zahrnuje zásadné riešenia a závery psychiatrické, psychologické, filozofické i sociologické, a aby ovplyvnila literárne, výtvarné i dramatické umenie a nárokovala si podať aj kompletný súbor poznatkov postačujúcich pre ucelený svetonázor.

Konfrontácie základných teoretických prístupov I. P. Pavlova a S. Freuda k javom ľudskej psychiky využíva kniha amerického teoretika H. K. Wellsa¹ na to, aby ukázala na hodnotu ich základných výcho-

diskových predpokladov a z nich dedukovaných sústav poznatkov. V našej odbornej literatúre vyšlo už niekoľko prác s podobnou tematikou.² Wellsova práca je však z nich jednak najobsiahlejšia, jednak ťažá najviac práve z podrobného porovnania oboch teórií. Keďže Pavlovov i Freudov systém predstavujú v dnešnom svete nielen základné východiská psychologické, ale aj filozofické a ideologické vôbec, význam ich konfrontácie je závažný. Závažnou je tak aj problematika Wellsovej práce. Povšimneme si, ako ju autor v svojej knihe rieši.

V úvodných dvoch kapitolách podáva autor životopisy I. P. Pavlova a S. Freuda s hodnotiacimi aspektmi. V ďalších dvoch kapitolách rozvádza potom ich základné metodologické východiská a piliere ich teórií. Sú to kapitoly *Výklad snov a slinný reflex* a *Teória potlačenia a podmienený reflex*. Ďalšie tri kapitoly sú venované rozboru teoretického systému I. P. Pavlova a S. Freuda. Tu sa rozoberá Pavlovo učenie o vyššej nervovej činnosti s jeho prístupom k hypnóze a spánku, k signálnym sústavám a k patofyziológii a konfrontuje

¹ H. K. Wells, *Pavlov a Freud*, NPL, Praha 1963, 304.

² B. Dosužkov, *Učení o neurosách s hľadiska Pavlovy reflexologie a Freudovy psychoanalýzy*. Psychoanalytický sborník 1947, 166–198; J. B. Furst, *Neurózy a spoločnosť*, Praha 1961; A. Mette, *Sigmund Freud*, Praha 1962; F. Michajlov, G. Caregorodcev, *Za prahom vedomia*, Bratislava 1963.